کورتە لێکۆڵینەوەیەك لەبارەی (تیرۆر)ەوە

مامۆستا عەلی باپیر

بابەتی (تیرۆر) لەم ڕۆژگارەدا بۆتە بابەتێکی گرنگ و هەستیاری خاوەن ڕەهەندی فیکیریی و سیاسیی و کۆمەڵایەتیی و هەواڵگریی، بۆیە لێکۆڵینەوە لەبارەیەوە هەویرێکی ئاوخوازە و، هیواداریشم بتوانم بەم برە توێژینەوەیەم، تیشکێکی باش بخەمەسەر چەند لایەنێکی ئەم بابەتە، کە ئێستا یەکێک لەو بابەتانەی زۆرترین قسە و وتوێژ و مشتومڕیان لەبارەوە دەکرێت و، لەلایەن ناحەزانی ئیسلام و مسوڵمانانەوە لە پەنای ئەو زاراوەیە(TERROR)دا «کە لەئەسڵدا زاراوەیەکی ڕۆژئاوایی (فەڕەنسی)یە و پەیوەندیی بە ئیسلام و مسوڵمانانەوە نیە« ستەم و ناهەقیی و بێویژدانیی زۆر دەرهەق بە مسوڵمانان و ئایینەکەیان دەکرێت.

هەربۆیەش ئێمە لەم برە توێژینەوەیەماندا پانتاییەکی باش بۆ پووچەڵکردنەوەی ئەو تۆمەت و بوختانانە تەرخان دەکەین، کە لە پەنای باسی تیرۆر و ئیرهابدا دەگیرێنە ئیسلام و مسوڵمانان.

١- پێناسەی تیـرۆر

وەک زانایانی ئوصووڵ(١) گوتوویانە: **(الحكم على الشَّيءِ فرعٌ عن تصورهِ)**. بەڵێ، ئینسان ناتوانێت هەڵوێستێکی ڕاست و ڕێک و مەنتیقیی و ژیرانە لە بەرانبەر هیچ شتێدا وەربگرێت، تاکو چاک نەیناسێت، هەربۆیەش زانایانی (أصول الفقه) لە مەسەلەی (قیاس)دا عیبارەتێکیان هەیە، کەبریتییە لە: (تحقيق المناط) و(تنقيح المناط) واتە: ئەو شتەی حوکمەکەی پێوە بەستراوە، دەبێت ساغ بکرێتەوە و دیاریی بکرێت و، جوان بپاڵێورێ و سپی بکرێ، ئەوجار دەگونجێ وەک پێویست هەڵسەنگێنرێت، چونکە زۆرجار دوو کەس لەسەر شتێک دەبێتە کێشە و مشتومڕیان، بەڵام دوایی تێدەگەن کە لەیەکدی حاڵی نەبوون! بۆیە عەرەب گوتوویانە: **(فهم السؤال نِصْفُ الجَواب)** ئەگەر ئینسان لە پرسیارێک تێنەگات، بێگومان ناتوانێت وەڵامی ڕاست و دروستی بداتەوە، کەواتە: بابزانین مانای وشەی تیرۆر چییە و لەکوێوە هاتووە؟!

هەموو فەرهەنگەکانی زمان، بۆ وێنە: فەرهەنگی (المعجم الوسيط)(٢)، فەرهەنگی (مجمع اللغة العربية)(٣)، قاموسی (ئۆکسفۆرد)ی بەریتانیی، **(لغت نامة دَهخُدا)**(٤) کە گەورەترین قاموسی فارسییە، هەروەها فەرهەنگی (عميد)(٥) و، فەرهەنگەکانی دیکەش هەموویان لەسەر ئەوە یەک دەنگن و دەڵێن: وشەی تیرۆر لە ئەسڵدا وشەیەکی فەڕەنسییە، کە سپێڵەکەی بەمشێوەیە دەنووسرێت: (Terror)و دەڵێن: تیرۆر واتاکەی ترساندن و تۆقاندن و هەڕەشە لە خەڵک کردنە، کە جاری واش هەیە ترساندن و تۆقاندنەکە، سەر دەکێشێ بۆ کوشتار و فەوتاندنیش!

ئەوە مەعنای زمانەوانییەتی، ئەگەرچی وشەکە لە ئەسڵدا فەڕەنسییە، بەڵام دوایی لە زمانەکانی دیکەشدا بەکارهێنراوە و ڕەواجی پێدراوە، وەک گەلێک وشەی دیکە.

مانای سیاسی ئەو وشەیەش لە قاموسی سیاسیدا بەکورتی بریتییە لە : (کوشتنی سیاسییانە بەهۆی بەکارهێنانی چەکەوە)، هەندێکیان ئاوایان پێناسە کردووە، بۆ وێنە: (مجمع اللغة العربية) کە قاموسێکی بەناوبانگی زمانی عەرەبییە. هەروەها (المعجم الوسيط) دوای ئەوەی کە لەڕووی زمانەوانییەوە، وشەی (تیرۆر) دەبەنەوە سەر ئیرهاب، وشەی ئیرهاب (إرهاب)یش وەک زانایان گوتوویانە: **(أَرْهَبَ فُلانٌ فُلاناً يُرْهِبُهُ أَيْ: خَوَّفَهُ وفَزَّعَهُ)**، واتە: فڵان کەس فڵان کەسی ترساند و تۆقاندیی و زراوی برد، دوای ئەوە گوتوویانە: **(الإرهابيون وَصفٌ يُطَلَقُ على الذين يَسْلُكُون سَبيلَ العُنْفِ والإرهاب لتحقيق أهدافهم السياسية)**، واتە: (ئیرهابییەکان، ئەوە وەسفێکە بۆ کەسانێک بەکاردەهێنرێت کە ڕێگای توندوتیژیی و تۆقاندن دەگرنەبەر بۆ هێنانەدی مەرامە سیاسییەکانیان).

کەواتە هەرکەسێک ڕێگای توندوتیژیی و ڕێگای کوشتن و برین و ڕێگای داپۆڵسین و

تۆقاندن بگرێتەبەر، بۆ هێنانەدی ئامانجی سیاسیی، ئەوە تیرۆریستە، و ڕێبازەکەشی تیرۆریزمە و کارەکەشی تیرۆرە، ئیدی ئەو کەسە هەرکەسێک بێ، مسوڵمان بێ، یان کافر، ڕۆژهەڵاتیی بێ یان ڕۆژئاوایی، جیاوازیی نیە و، هەمان حوکمی هەیە، مادام ئەو وەسف و پێناسەیەی بەسەردا بچەسپێ.

فەرهەنگی (عمید)یش، کە فەرهەنگێکی فارسییە، بەمشێوەیە پێناسەی (تیرۆرزم) دەکات: (تیروریسم روش کسانی أست کە آدمکشی وتهدید مردم و إیجاد خوف وحشت را بهر طریقی کەباشد، برای رسیدن بەهدفهای سیاسی خود، أز قبیل تغییر حکومت یا دردست گرفتن زمام أمور، لازم ومباح میدانند)(٦)، واتە: تیرۆریزم ڕێبازی کەسانێکە، کە خەڵک کوشتن و هەڕەشەکردنی مەرگ لە خەڵک، وە پەیداکردنی ترس و دڵەڕاوکە و تۆقاندن بەهەرشێوەیەک، کە بۆیان بگونجێ، بەکاردەهێنن و بەڕەوا دەزانن، بۆ گەیشتن بە ئامانجی سیاسی، وەک: گۆڕینی حکومەت، یاخود گرتنەدەستی جڵەوی حوکمڕانی.

ئەو وشەیە کەی پەیدابووە؟!

لە کتێبی (تأریخ جهان)(٧)دا، کە کتێبێکی فارسی گەورەیە، هاتووە، وەک قاموسەکانی زمانیش ئاماژەیان پێکردووە، کە یەکەمجار وشەی تیرۆر لە ساڵی (١٧٩٣)دا و لە وڵاتی فەڕەنسا بەکارهێنراوە، چونکە شۆڕشی فەڕەنسی لە ساڵی(١٧٨٩) کرا، ئەنجا ماوەیەک دوای بەرپابوونی ئەو شۆڕشە کەسێک بەناوی (ڕوبسپیر) جڵەوی حوکمڕانی لە فەڕەنسا گرتەدەست، ناوبراو ڕێبازی توندوتیژیی و تیرۆر و تۆقاندنی گرتەبەر، حوکمەکەی لە نێوان ساڵانی (١٧٩٣-١٧٩٤)بوو، واتە نزیکەی ساڵێک زیاتری خایاند، هەرکەسێک گومانی لێکردبایە، کە دژی شۆڕشە (شۆڕشی فەڕەنسا) دەیکوشت! بەوهۆیەوە لە ماوەی حوکمڕانییەکەیدا (٣٥,٠٠٠) کەسیان بەبیانووی ئەوەی کە دژی شۆڕشن، کوشت، هەرکەسێک بەس گومانیان لێکردبایە، دەیان کوشت، یەکێک لەوانەی بەو بیانووە کوژرا (دانتۆن)بوو، کە ڕێبەری خۆشەویستی شۆڕشی فەڕەنسا بوو، یەکێکیشیان (لویسی شازدەیەم) بوو کە پادشای فەڕەنسا بوو.

ئەوانەی کە دەکوژران، بە ئامێرێک دەیانکوشتن و سەریان دەبڕین بەناوی (گیوتین) کە ئالەتێکە لە هەندێک لە فەرهەنگەکاندا وێنەی کێشراوە و، شوێنێکی تێدایە، کە کەسەکانیان وەک لاشەی مردوو تێداڕاکێشاوە و ئاسنێکی تیژیش لە سەرەوە بووە، پلاکێکی لێبووە، کە دەستیان پێداهێناوە بەربۆتەوە و ملی ئەو کەسەی قرتاندووە، ئیدی (٣٥)هەزار کەسیان بەوشێوەیە کوشتوە! دواتر لە ساڵی ١٧٩٤دا (ڕوبسپیر) خۆشی هەر بەو ئامێری (گیوتین)ە، کوژراوە، پاشان ئەو سەردەمە کە بە زمانی فارسی پێی گوتراوە (دورانی وحشت) کە بە زمانی عەرەبی پێیانگوتوە: (عصر الإرهاب) و بە فەڕەنسی پێیانگوتووە: (چاخی تیرۆریزم)، کۆتایی پێهاتووە.

کەواتە: ئەگەر واقیع بینانە تەماشای ئەو وشەیە بکەین، و تەماشای ئەو ڕێبازە بکەین، چ وەک لایەنی زمانەوانیی و، چ وەک زاراوەیەکی سیاسیی، بۆمان ڕوون دەبێتەوە، کە وشە و زاراوەی (تیرۆر) هیچ پەیوەندیی بە عالەمی ئیسلامیی و بە جیهانی ڕۆژهەڵاتەوە بەگشتی، نیە، بەڵکو وشە و زاراوەیەکی فەڕەنسییە.

٢- نێوەڕۆکی تیرۆر، دیاردەیەکی جیهانیی و گشتیی و لە مێژینەیە

پێشتر باسی تیرۆریزممان، وەک وشە و زاراوەیەکی سیاسیی و شێوازێکی هەڵسوکەوت کرد، ئێستاش باسی نێوەڕۆک و جەوهەری تیرۆریزم دەکەین، وەک دیاردەیەکی جیهانیی و گشتیی، کە تایبەت نیە و نەبووە بە گەل و کۆمەڵ و کات و شوێنێکەوە، بەڵکو دیاردەیەکی لەمێژینەیە.

تیرۆریزم واتــە: فەرزکردنی بیروڕای خۆت لەسەر غەیری خۆت بەزۆر و زۆرداریی، کە بەبێ ئەوەی ئەو بەرانبەرە قەناعەتی پێ بێت، لەسەری فەرز بکەیی و دایپلۆسیی و ئیرادەی پێشێل بکەی، ئا ئەوە تیرۆریزمە، هەروەها تیرۆریست کەسێکە کە هەوڵی سەپاندن و فەرزکردنی بیروبڕوا و قەناعەتی خۆی دەدات، جا چ قەناعەتێکی دینیی بێت، چ سیاسیی بێت، چ فەلسەفیی بێت، چ مەزهەبیی، چ هەر شتێکی دیکە بێت، هەرکاتێک قەناعەتی خۆت یان قەناعەتی پێڕ و دەستە و کۆمەڵی خۆت، بە تۆپزیی لەسەر غەیری خۆت فەرز بکەی، بێگومان ئەوە حاڵەتێکی تیرۆریستانەیە.

کەواتە: نێوەڕۆکی تیرۆریزم و کاکڵ و جەوهەرەکەی، دیاردەیەکی گشتی و جیهانییە، چونکە ئەگەر ئێمە تەماشای مێژووی دنیا بکەین، دەبینین کە ئەو حاڵەتە هەر هەبووە، چونکە ئەو حاڵەتە پەیوەندیی بە غەریزەی شەڕخوازانە و یاخیبوون و لەخۆباییبوون و غەڕڕابوونی ئینسانەوە هەیە، ئەو غەریزەیەش وەک گەلێک غەریزەی دیکەی شەڕخوازانە، لە سروشتی مرۆڤدا دانراوە، وەک چۆن زۆر غەریزەی خێرخوازانەش لەگەڵ فیترەتی دا شێلراون، تاکو بگونجێ بە هەردووک باری خێر و چاکە و شەڕ و خراپەدا بجووڵێ و، بە کەڵکی ئەوە بێت کەتاقی بکرێتەوە و بجەڕبێنرێ، وەک خوای کاربەجێ فەرموویەتی: (**فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا**) الشمس: ٨. واتە: خوا ئینسانی فێری خراپەکاریی و پارێزکاریی کردووە، بەڵێ خوای پەروەردگار سروشتی ئینسانی واهەڵخستوە و خوڵقاندووە، کە بتوانێ هەموو جۆرەکانی خراپە بکا و، هەموو جۆرەکانی چاکەش بکات.

ئینسان لەنێو بوونەوەردا مەخلووقێکی ناوازەیە و، مەودا و مەسافەیەکی ئەوەندە بەرینی هەیە بۆ هاتوچۆ، بۆ بەرزبوون و نزمبوون، کە هیچ مەخلووقێک نیەتی، مەلائیکەت هەر مەلائیکەتە و، دەبێ هەر لەو ئاستە بەرزەی خۆیدابێ، کە خوا پێی بەخشیوە، دار و بەرد و ژیاندارانیش هەر داروبەردو ژیاندارن و، کەهکەشان و ئەستێرە و خڕۆکەکانیش، هەر لە پلە و شوێنی خۆیاندا دەمێننەوە و، مەودا و بواری هەڵکشان و داکشان و بەرزبوونەوە و نزمبوونەوەیان نیە، بەڵام ئینسان دەتوانێت هێندە بەرز بێتەوە، بەراددەیەک چاک و پاک بێ، کەشایستەی ئەوە بێ فریشتەکان سەجدەی بۆ بەرن، دەشتوانێ، هێندە نزم بێتەوە، کە خوا -جل جلالە- و فریشتەکان و هەموو دروستکراوەکانی لەعنەتی لێ بکەن، وەک خوای دادگەر دەفەرموێت: **لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ . ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ . إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (التين:٦)**. واتە: بێگومان ئینسانمان لە جوانترین و چاکترین شێوەدا(٨) خوڵقاندووە، [شێوەیەک کە دەتوانێت بەهۆیەوە جێنشینی خوا بێت لەسەر زەوی، واتە: شەریعەتی خوا لەسەر زەوی پیادە بکات] وەک (القاسمي) و (القرطبي) و (سيد قطب) لە تەفسیرەکانیاندا ئاماژەیان بۆ کردووە(٩).

هەروەها دەشتوانێت بەهۆی ئیرادەی ئازادانەیەوە، لەجیاتی بەرزبوونەوەی، نزمبێتەوە و وەک شەیتان بێ و بچێتە پلەیەکی نزمی هەرە نزم: (**ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ**) واتە: دوایی گێڕامانەوە بۆ نزمی هەرە نزمان!

ئەنجا یەکێک لەو هاندەر و غەریزە شەڕخوازانەی کە خوای پەروەردگار بەمەبەستی تاقیکردنەوەی ئینسان، لە ئینساندا خوڵقاندوونی، بریتییە لە غەریزەی یاخیبوون و لەخۆبایی بوون، وەک خوای کاربەجێ فەرموویەتی: **كَلَّا إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى(٦) أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى العلق:٦-٧**. واتە: نەخێر، ئینسان یاخی دەبێت، کاتێک کە خۆی بێنیاز و باڵادەست دەبینێت.

ئەگەر تەماشای سەربردەی پێغەمبەران (علیهم الصلاه والسلام) بکەین، دەبینین هەمیشە نەیارانی پێغەمبەران بە زۆری دووچین بوون: چینی

خۆشگوزەرانان و، چینی خاوەن دەسەڵاتەکان، کە خوای دادگەر وشەی: (مترفین)(١٠) و (مسرفین)ی(١١) بۆ پێناسەی چینی یەکەمی نەیار و ناحەزانی پێغەمبەران، بەکارهێناون، چونکە ئەوان بەهۆی ماڵ و سامانەکەیانەوە، لە خوا عاسی دەبن و لە خەڵک یاخی دەبن!

بۆ ئەوانی دیکەش وشەی: (مستکبرین)ی بەکارهێناوە، واتە: خۆبەزلگران و خۆ گەورەکەرانی بە ناهەق، چونکە وشەی (مستکبر)، لە (کبر)ە و (س)ی (طلب)ی چۆتە سەریٚ! واتە گەورە و زل نیە، بەڵام خۆی گەورە و زل کردووە، هەروەها بۆ پێناسەی کەسانێکیش کە دەچەوسێنرێنەوە، خوای پەنهان بین وشەی: (مستضعفین)ی بەکارهێناوە، کە ئەمەش لە (ضعف)ەوەیە و (س)ی (طلب)ی لەسەرە، تاکو دەری بخات کە ئەوانیش لە ئەسڵدا بێهێزنین، بەڵام بێهێز (ضعیف) کراون!

دیارە ئەو ئایەتەش کە فەرموویەتی: **وَخُلِقَ الْإِنسَانُ ضَعِيفًا** (النساء: ٢٨)، ناکۆکیی نیە لەگەڵ ئەو مەبەستەدا کە خەریکی توێژینەوە و ئیسپاتکردنینی، چونکە مەبەست لەو بێهێزییەی ئینسانەکان، ئەو حاڵەتەیە کە هەموویان تێیدا یەکسانن، بەڵام ئەو بێهێزکردنەی کە لەلایەن تاغووت و فیرعەونەکانەوە بەسەر خەڵکی بێچارەدا سەپێنراوە، مەبەست حاڵەتێکە، کە بە ناحەق دەیانچەوسێننەوە و زەعیفیان دەکەن! با تەماشای ئەم ئایەتە بکەین، خوای پەروەردگار لە ئایەتی (٣٤)ی (السبأ)دا و هەر هەمان ئایەت لە سوورەتی (الزخرف)یش دا بەشێوەیەکی دیکە هاتووە، دەفەرموێت: **وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا بِمَا أُرْسِلْتُم بِهِ كَافِرُونَ** سبأ: ٣٤ واتە:ئێمە هیچ ڕەوانەکراوێکمان لە هیچ ئاوەدانییەکدا نەناردووە، مەگەر خۆشگوزەرانەکانی گوتوویانە: ئەوەی ئێوە پێی ڕەوانەکراون، ئێمە بڕوامان پێی نییە.

بۆیە پێویستە هەموو لایەکمان ئەو ڕاستییە گرنگە زۆر باش بزانین، کە یەکەمین کەسانێک کە دژی پێغەمبەران وەستاونەتەوە و بەربەرەکانێیان کردوون: خۆشگوزەرانان(مترفین)بوون، ئەوانەی لەسەر حیسابی خەڵکی ڕەش و ڕووت سەروەت و سامانی حەرامیان وەسەریەک ناوە و کۆشک و تەلاریان پێ دروستکردوون. پێغەمبەران کە هاتوون بانگی زوڵاڵی ئازادیی و پەیامی سەرفرازیی و ڕزگاریی لە چەوسانەوەیان، بەگوێی ئەو خۆشگوزەرانانەدا داوە، بێگومان ئەوان دەستبەرداری ناز و نیعمەت و کەیف و سەفا و سەروەت و سامانی ناشەرعییانەی خۆیان نەبوون! بۆیە سەرسەختانە لە دژی پێغەمبەران وەستاون و لەگەڵیاندا دەستەویەخە بوون.

ئەوەلەبارەی خۆشگوزەرانان و زێدەڕۆییکەرانەوە، کە جۆری یەکەمی دوژمنان و ناحەزانی پێغەمبەرانی خوا و شوێنکەوتووانیانن، جۆری دووەمیش کە وەک پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد: دەستەڵاتدارە خۆپیٚ زۆر و خۆبەزلگرەکان(مستکبرین)ن، واتە: کەسانێک کە وەک چۆن (مترفین) لەڕێی حەرام و ناشەرعییەوە، ماڵیان وەسەریەک ناوە و دەوڵەمەندبوونە، ئەوانیش لەڕێی ستەم و ناهەقییەوە دەسەڵاتی سیاسییان بەدەستەوە گرتووە و، خۆیان بەسەر خەڵکدا فەرزکردووە، وەک خوا فەرموویەتی: (**قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِن قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِن قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ** الاعراف:٨٨. واتە: خۆبەزلگرەکان (ئەوانەی کە دەسەڵاتیان هەبوو بەهۆی دەسەڵاتەکەیانەوە لەخۆیان بایی بوون) گوتیان: ئەی شوعەیب! خۆت و ئەوانەی لەگەڵتن و ئیمانیان پێت هێناوە، یان لە ئاوەدانی خۆمان دەرتان دەکەین، یان دەبیٚ بگەڕێنەوە سەر ڕێبازی ئێمە! ئەویش فەرمووی: ئەدی چارەمان چییە، ئەگەر حەز لە ڕێبازی ئێوە نەکەین و قەناعەتمان پێی نەبیٚ؟!

وەک دەبینین نەیارانی پێغەمبەران زۆر بە ڕاشکاویی و بیٚ شەرمانە، بە خۆیان و پەیڕەوانیان دەڵێن: کە مافی ئەوەتان نیە بە ئازادیی بیر بکەنەوە و، جگە لە ڕێباز و بەرنامەی ئێمە، شوێن شتێکی دیکە بکەون، ئەگەرنا دووچاری سزا و تۆڵە و

دەرکران دەبن!

کەواتە: ئەوانە نەیار و ناحەزانی ئایین و بەرنامەی خوابوون، کە مافی بیرکردنەوەی ئازاد و هەڵبژارنی ڕێبازی ژیان و گوزەرانیان لە ئەهلی ئیمان زەوتکردووە و، بەپێچەوانەی پڕوپاگەندەی چەواشەکارانەی دوژمنانی ئیسلامەوە، کە بەرانبەر بە ئیسلام دەیڵێن، چونکە پێغەمبەران هیچ کاتێک مافی بیرکردنەوە و بیروڕا و ئازادیی مرۆڤ، ئیمان دێنێ یان ناهێنێ، یان لە خەڵکی زەوت نەکردووە، وەک دوایی باسی دەکەین.

بـەکـورتـی: تیرۆریزم، کە بریتییە لە فەرزکردن و سەپاندنی بیروبڕوا و قسە و بۆ چوونی خۆت بەسەر غەیری خۆتدا و، پێشێلکردنی ئازادیی تەرەفی بەرانبەر و، پلیشاندنەوەی ئیرادە و کەسایەتیی و کەرامەتی، بەڵێ، ئا ئەم ڕەفتار و دیاردەیە: وەک نێوەڕۆک و جەوهەرەکەی، دیاردە و حاڵەتێکی لەمێژینە و گشتیی و جیهانییە و، هەمیشەش نەیار و ناحەزانی پێغەمبەرانی خوا و دوژمنانی ئایین و ڕێبازەکەی، پاش تێشکان و بەزین و هیچ پێنەمان، لە بواری وتووێژ و بەڵگەهێنانەوەدا، پەنایان بردۆتە بەرێ، بۆئەوەی بە بەڵگەی هێز (منطق القوة) کەلێن و بۆشایی هێزی بەڵگە (قوة المنطق)ی ڕێچکە و بیردۆزەکانیان پڕبکەنەوە، بۆیە:

شتێکی زۆر بێ ویژدانانە و دوور لە عەقڵ و مەنتیق و واقیعە، کە تۆمەتی (تیرۆر و ئیرهاب) پاڵدرێتە لای ئیسلام و ئەهلی ئیسلام، چونکە ئەگەر بگونجێ هەر بیروبڕوا و فەلسەفەیەک بە تۆپزیی و زۆر و چاولێزەق کردنەوە و، هەڕەشە و فشار لەسەر خەڵک، فەرز بکرێت، مەحاڵە ئەو شێوازە بۆ ئیسلامێک دەستبدات، کە بەر لەهەر شتێک، سەروکاری لەگەڵ دڵ و دەروون و دیوی پەنهانی ئینساندا هەیە و، هەر کار و کردەوە و چالاکییەک، کە هەرچەندە بە ڕواڵەت زۆر چاک و پەسند بێت، بەڵام مادام قەناعەت و نیەت و خوا پێ مەبەستبوونی دەروونی لەگەڵدا نەبێت، ئیسلام نەک هەر قبووڵی ناکات و فلسێکی پێ نادات! بگرە ئەگەر خاوەنەکەی بە ئەنقەست و بۆ فریودان ئەنجامی دابێت، لەسەریشی تووشی سزا و جەزرەبەی توند دەبێت و، بابای وا لە پێناسەی شەرعدا بە دەغەڵ و دووڕوو (منافق)، یان لایەنی کەم، ڕیاباز (مرائي) لەقەڵەم دەدرێ!

هەر بۆیەش پێغەمبەر(د.خ) فەرموویەتی: {**إِنَّ اللَّهَ لاَ يَنْظُــرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ وَلَكِنْ يَنْظُــرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ**} **أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (٧٨١٤)، وَمُسْلِم برقم: (٢٥٦٤)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم:** (٤١٤٣). واتە: بێگومان خوا سەرنجی قەد و قیافە و دیمەنتان و ماڵ و سامانتان نادات، بەڵکو تەماشای دڵ و کردەوەکانتان دەکات.

کەواتە: با هەموو لایەک بزانن و دڵنیابن کە: تیرۆر و بە زۆر دین بەسەر خەڵکدا فەرزکردن، بەرلەوەی پێچەوانە و دژی حوکمەکانی شەریعەت بێت، لەگەڵ ئەسڵ و بناغەی ئیسلامدا، کە ئیمان و عەقیدەیە، ناکۆک و نەگونجاوە. بۆیە هەر تۆمەتبارکردنێکی ئیسلام بە تیرۆر و ئیرهاب، بەڵگە و نیشانەی نەزانیی و بێ ئاگایی و نەشارەزاییە بە ئەلیف و بێی ئیسلام.

خۆ ئەگەر مسوڵمانێکیش، یان تاقمە مسوڵمانێکیش، لەو بوارەدا دووچاری هەڵە و کەم و کوڕییەک بووبێ، ئەوە هیچ ڕەوا و ماقووڵ نیە، کە ڕەفتار و هەڵوێستێکی هەڵە و ناشەرعیی، کە ئیسلام لێی بەرییە لەسەر ئیسلام حیساب بکرێ!

وەک دواتریش باس دەکەین: گەلێک جار ناحەز و دوژمنانی داخلەدڵی ئیسلام و مسوڵمانان، هەر جۆرە زبریی و توندوتۆڵیی و دەستکردنەوە و هێز بەکارهێنانێکی مسوڵمانان، هەر لەبەرئەوە بەناوی ئیسلامەوەیە و لەلایەن مسوڵمانانەوەیە، هەر بە تیرۆر و ئیرهاب ناوزەد دەکەن! کە بێگومان ئەوەش دژ و پێچەوانەی عەقڵ و شەرع و ویژدانە، چونکە هەموو خاوەن عەقڵ و ویژدانێکی ساغ و زیندوو دەزانێ، کە تیرۆر و تۆقاندن و زەبروزەنگی ستەمکارانە و، دیفاع و لەسەرخۆکردنەوە و

تیرۆر و بە زۆر دین بەسەر خەڵکدا فەرزکردن، بەرلەوەی پێچەوانە و دژی حوکمەکانی شەریعەت بێت، لەگەڵ ئەسڵ و بناغەی ئیسلامدا، ناکۆك و نەگونجاوە.

بەرهەڵستیی ڕەوا (المقاومه الشرعیه)، هێندەی زەویی و ئاسمان لەیەک جیا و دوورن!

٣- تیرۆر لە شەریعەت ئیسلامدا جێی نابێتەوە

بێگومان تیرۆر بەوشێوەیەی کە پێناسەمان کرد، کە بریتییە لە: (فەرزکردن و سەپاندنی ڕاوبۆچوونی خۆ، بەسەر بەرانبەردا، بە زۆر لێکردن و، پەنا بردنەبەر هێز و کوتەک و زەبروزەنگ و توندوتیژیی). بەهیچ شێوەیەک لە شەریعەتداجێگای نابێتەوە، لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە:

یەکەم: حیکمەتی ژیانی دنیا:

لە ڕوانگەی ئیسلامەوە، حیکمەتی ژیانی دنیا بریتییە لە تاقیکردنەوەی ئینسان، ئەنجا ئایا ئینسان کەی و چۆن تاقی دەکرێتەوە؟! خوێندکارێک کە مامۆستایەکەی دەیەوێت تاقی بکاتەوە، کەی تاقی دەکرێتەوە؟ دیارە کاتێک کە بتوانێ لە تاقیکردنەوەکانی دەربچێ و دەرنەچێ و، ئەگەری دەرچوون و دەرنەچوونی هەبێت، ئەنجا پێی دەگوترێ: تاقیکردنەوە(امتحان)، دەجا خوای پەروەردگار کە ژیانی دنیای واهەڵخستوە: ئینسانی تێدا تاقی بکرێتەوە، بواری بە ئینسان داوە، کە ئیمان بهێنێ، یان ئیمان نەهێنێ، دۆستی خوا بێ، یان دوژمنی بێ! دەرفەتی هەردووکیانی هەیە، خوای پەروەردگار دەفەرمووێ: **إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا** الکهف: ٧، واتە: ئێمە سەرزەوییمان ڕازاندۆتەوە وەک شانۆیەک هەڵمانخستووە - تاکو تاقییان بکەینەوە، داخۆ کامەیان کردەوەی باشترە.

بەڵێ، دەبێ ئینسان دەرفەتی هەبێت و مەجال و مەودای پێ بدرێ، تاکو دەربکەوێ: داخۆ دۆستایەتیی خوای پەروەردگاری دەکات، یان دوژمنایەتیی؟ چاک دەکات، یان خراپ دەکات؟! وەک لە شوێنی دیکەدا دەفەرموێ: **إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا** الانسان:٣، واتە: ئێمە ڕێگامان پێشانی ئینسانداوە، ئەنجا دەتوانێ سوپاسگوزار بێ (بۆ خوا)و دەشتوانێ سپڵە و پێنەزان بێ، واتە: هەردووک لای بۆ هەن.

کەواتە: زۆریی لە خەڵک کردن، بۆ وەرگرتنی عەقیدە و دین، کە بریتی بێ لە ئیسلام، پێچەوانەی حیکمەتی خوای پەروەردگارە، لە خوڵقاندنی ئینساندا و لە ڕەخساندنی ژیاندا.

دووەم: فیطرەت و سرووشتی ئینسان:

بە زۆر سەپاندنی بیروبڕوا بەسەر خەڵکدا، پێچەوانەی فیطرەت و سروشتی ئینسانیشە، چونکە: ئایا دەگونجێ ئینسان بە زۆر و تۆپزیی والێبکەی، قەناعەتی وەک هی خۆت لێبکەی؟! بێگومان ئەوە موستەحیلە، چونکە ڕەنگە بتوانی ناچاری بکەی، کردەوەیەکی بە زۆر پێ بکەی، بەڵام مەحاڵە بتوانی بە زۆر ناچاری بکەی و، وایلێبکەی کە بەدڵ تۆی خۆش بوێت، لەحاڵێکدا کە خۆشی ناوێی! واتە: بەهیچ جۆرێک ناگونجێ دەروون و دڵی ئینسان داگیر بکرێت و کۆنترۆڵ بکرێ!

سێیەم: نێوەڕۆک و سرووشتی ئیسلام:

تیرۆر و ئیرهاب و فیکرە بەسەر خەڵک داسەپاندن، پێچەوانەی نێوەڕۆکی دینە، چونکە دین واتە – ئیسلام هاتووە، کە خەڵک ئازاد بکات، پاشان سەرپشکیان بکات، لە نێوان ئیمان هێنان و نەهێناندا، بێگومان ئەو ئازادکردن و سەرپشک کردنەی خەڵکی لە نێوان ئیمان و کوفردا، لە هەردوو قۆناغی بانگەواز (دعوە) و دەوڵەتیشدا هەر هەیە و، بەردەوام دەبێت، ئەمەش بۆیە دەڵێم، چونکە هەندێک کەس، ئیسلامییەکان بەوە تۆمەتبار دەکات، دەڵێ: ئیسلامییەکانی کوردستانیش کە باسی ئازادیی بیروڕا دەکەن و، باسی ئەوە دەکەن کە ئینسان ئازادە، لەوەدا کە ئیمان دێنێ یان ئیمان ناهێنێ، ڕاست نیە و کە دەسەڵاتیان کەوتە دەست، بەپێچەوانەوە ڕەفتار دەکەن! جا بەڕاستی من نازانم ئەو قسەیان لە کوێ هێناوە! چونکە بە تەئکید ئەوە وانیە و لە ئیسلامدا بۆ هەڵسوکەوت لەگەڵ نەیاراندا، بە گشتی دوو قۆناغ هەن:

١- قۆناغی بانگەواز: کە خەڵک بانگ دەکرێت بۆ ئیمان هێنان و کارکردن بە ئیسلام، ئەنجا ئەوەی وەڵامیدایەوە، ئەوە باشە و، ئەوەی وەڵامیشی نەدایەوە، ئەوە ئاشکرایە کە دەسەڵاتێک نیە، تاکو زەبر و زۆر بەکاربهێنرێت و، بە زۆر ئیسلام بەسەر خەڵکدا بسەپێنرێت!

٢- لە حاڵەت و قۆناغی دەوڵەتیشدا: ئێمە چەندان بەڵگەمان بەدەستەوە هەن، کە سەپاندن و تۆپزیی کردن دروست نیە، کە دوایی ئاماژە بۆ چەند ئایەتێکی قورئان دەکەین و لێرەشدا دەڵێین: زەقترین بەڵگە لەوبارەوە، سیرە و ژیانی پێغەمبەرمانە، هەروەها سیرەی خەلیفە ڕاشیدەکانیەتی، کە لەلای هەموو کەس ئاشکرایە، چۆن چۆنی لەگەڵ کەمایەتییە دینییەکان(الأقليات الدينية)دا ڕەفتاریان کردووە، کە دیارە بەدرێژایی مێژوو لەژێر سایەی دەوڵەتی ئیسلامییدا، ژیان و کەرامەتیان پارێزرا و بووە، و هیچ یەزیدییەک و نەصرانییەک و جوولەکەیەک و زەردەشتییەک، بە زۆر و تۆپزیی مسوڵمان نەکراون، هەرکاتێکیش زوڵم لە (ذمي)یەک(١٢) کرابێت، مسوڵمانان هەموویان و بەتایبەت زانایان لەسەریان بەدەنگ هاتوون، بۆ وێنە: پیاوێکی وەک (إبن تيمية)، کاتێک چووە بۆ لای (قازان)، کە یەکێک بووە لە دەسەڵاتدارەکانی مەغۆل، بۆئەوەی، کە دیلە مسوڵمانەکان ئازاد بکات، پاش گفتوگۆیەکی بوێرانە (قازان) پێی دەڵێت: من تائێستا هیچ زانا (عالم)ێکم وەک تۆ نەدیوە، ئەوەندە سام و ڕێز و هەیبەتی لە دڵمدا هەبێت، بۆیە تۆ هەر تەکلیفێک بکەی، من ڕەتی ناکەمەوە و، ئەوە هەموو دیلە مسوڵمانەکان بەتۆ دەبەخشم! (إبن تيمية)ش دەڵێت: نەخێر دەبێ دیلەکانی (ئەهلی کیتاب)یشمان پێ ببەخشی، چونکە ئەوانیش وەک ئێمەن، (واتە: مادام هاوڵاتی ئێمەن و هاوژینی ئێمەن، با هاودینیشمان نەبن، هەتا ئەوانیش نەبەمەوە، ناڕۆم!) (١٣) ئیدی بەناچاریی هەموو ئەوانەی ئەهلی کیتابن (واتە: جوولەکە و مەسیحی) و گرتوونی، ئەوانیشی بۆ ئازاد دەکات!

بەڵێ، ڕاستە ئیسلام لە هەردوو حاڵەتی بانگەواز و دەوڵەتدا، سرووشتەکەی وایە، کە بەهیچ جۆرێک ڕێگا نادات: تۆپزیی لێکردن و ناچارکردنی ئینسانەکان هەبێت، وەک خوای دادگەر لەوبارەوە لە سورەتی (البقرة)دا زۆر بە ئاشکرا دەفەرموێت: **لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ البقرە: ٢٥٦.**

واتە: (تۆپزیی لێکردن، لە وەرگرتنی دیندانیە)، توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە: هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە، ئەوە بوو کە خەڵکی مەدینە پێش کۆچی پێغەمبەر (د.خ)و هاوەڵانی بۆی (يثرب) یان پێگوتووە وەک عادەتێکی نەفامییانە دابیان وابووە، کە ئافرەتەکانیان نەزریان دەکرد و لەخوا دەپاڕانەوە و دەیانگوت: ئەگەر ئەمجارە خوا کوڕێکی پێداین و پێ بەخشین، بەڵێن بێ دەیکەین بە نەصرانی، یان بە جوولەکە، چونکە دەیانزانی کە ئەوان ئەهلی کیتابن و بەحیساب

دینێکیان هەیە، ئەنجا دەیانگوت: بەڵکو خوا لەبەرئەوەی کە کوڕەکەمان دەکەینە جوولەکە، یان نەصرانیی، کوڕمان بداتێ، ئیدی هەندێک لەوانەی کە کوڕەکانیان نەزر کردبوو بۆ ئەهلی کیتاب، کابرا خۆیی و خێزانی بتپەرست و هاوبەش بۆ خوادانەر (**وَثني و مُشْرك**)بوون، بەڵام کوڕەکەیان جوولەکە یان نەصرانی بوو، ئەنجا کاتێک پێغەمبەر(د.خ) تەشریفی بردە مەدینە و، دەوڵەتی ئیسلامیی دامەزراند و، هەندێک لە تیرە جوولەکەکان ویستیان بڕۆن، هەندێک لەو کوڕانەش کە ببوونە جوولەکە، یان ببوونە نەصرانی، کەسوکاریان ویستیان ئیزنیان نەدەن و، نەهێڵن لەگەڵ هاودینەکانیاندا بڕۆن و شاری مەدینە بەجێبهێڵن، ئیدی بەوبۆنەوە خوای دادگەر، ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە و، ئەو ڕەفتار و هەڵوێستەی ئەو باب و دایکانەی قەدەغەکرد و، بەشتێکی هەڵە و ناشەرعیی دانا، کە دەیانویست بە زۆر ڕۆڵەکانیان مسوڵمان بکەن و، بیانگێڕنەوە و نەهێڵن لەگەڵ جوولەکەکاندا بڕۆن(١٤).

دیارە هۆی دەرکرانی جوولەکەکانیش لە شاری مەدینە، ئەوەبوو کە ئەو بەڵێن و پەیمانانەی لەگەڵ پێغەمبەری خوا و مسوڵماناندا بەستبوویان، شکاندنیانن و، خیانەتیان کرد، هەرکام لە سێ تیرەکانی (بني قینقاع) و (بني النضير) و (بني قريظة)، بۆیە پێغەمبەر(د.خ) سزای هەرسێکیانیدا(١٥)، جا باب و دایکەکان ویستیان تۆپزیی لە کوڕەکانیان بکەن، بەڵام خوا ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: **لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ** البقره: ٢٥٦. واتە: تۆپزیی کردن نیە لە وەرگرتنی دیندا، ڕێی ڕاست و ڕێی چەوت لەیەک جیابوونەتەوە.

بەڵێ، مادام خوای کاربەجێ ڕێیداوە، کە ئینسان هەرکام، لەڕێی ڕاست و ڕێی چەوت بگرێ(١٦) ، دەبێ بۆ خۆی سەرپشک بێ و نابێ زۆریی لێبکرێت و ئیجبار بکرێت، خوای پەروەردگار هەر لەوبارەوە، کە تەنانەت ئەویش مافی ئەوەی نیە ئەو هەقە لە ئینسانەکان زەوت بکات، بە پێغەمبەر(د.خ) دەفەرموێت: **(وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَن فِي الْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ يونس:٩٩.** واتە: ئەگەر پەروەردگارت بیویستایە –کە خەڵکی بە تۆپزیی ئیمان بێنن ئەوە هەموو ئەوانەی کە لەسەر زەوین، تێکڕا ئیمانیان دەهێنا، ئەنجا ئایا تۆ ئەی موحەممەد! زۆر لە خەڵکی دەکەی تاکو ئیمان بێنن؟!!

وەک دەبینین خوای کاربەجێ زۆر بە ڕوونی ڕەفزی ئەوە دەکات، کە تەنانەت پێغەمبەری کۆتاییش(د.خ) مافی تۆپزیی لێکردنی خەڵکی هەبێت، بۆ ئیمان هێنان، چونکە ئەگەر خوای کاربەجێ بیویستایە بە زۆر ئیمان بهێنن، هەموویان ئیمانیان دەهێنا، کێ هەیە بەرانبەر بە ئیرادەی خوا بوەستێت؟! بەڵام کە خوا نەیویست بە زۆر ئیمان بە خەڵک بێنێ، ئایا ئەی محەمەد (د.خ) تۆ زۆر لە خەڵک دەکەی کە ئیمان بێنن؟! واتە: بۆت نیە، هەروەها خوای دادگەر دەفەرموێت: **لَّسْتَ عَلَيْهِم بِمُصَيْطِرٍ الغاشيه-٢٢.** واتە: تۆ دەسەڵاتت بەسەریاندانیە، یان دەفەرموێت: **وَمَا أَنتَ عَلَيْهِم بِجَبَّارٍ ق:** ٤٥. واتە: تۆ بۆت نیە زۆریان لێ بکەی.

بۆیە دەڵێین، ئەو ئایەتانەی کە ڕابردن، زۆر بە جوانی دەیسەلمێنن، کە ئازادبوونی ئینسان لە بەرانبەر ئایین و بەرنامەی خوادا، کە ئیمانی پێ دێنێ، یان نا! حەقیقەتێکی شەرعیی گەورە و ڕوون و بێ چەند و چوونە و، ئینسان لە شەریعەتی خوادا، خاوەنی ئیرادەی ئازادانەی خۆیەتی.

بەڵام هەندێک کەس کە لە ئیسلام شارەزا نین و، جاروباریش دەبینن کە مسوڵمانێک، یان چەند مسوڵمانێک، یان لایەنێکی ئیسلامیی، بیروبۆچوونێکی هەیە، کە لەگەڵ سروشتی ئیسلامدا و، لەگەڵ ئەو حەقیقەتانەدا کە باسم کردن دەربارەی شەریعەتی خوای دادگەر ناگونجێت، لە سۆنگەی دیتنی ئەو هەڵوێست و ڕەفتار و بیروبۆچوونە هەڵە و ناشەرعییانەوە،

دووچاریی بەهەڵەدا چوون و چەواشەبوون دەبن و، وادەزانن کە ئەوەی بینیویانە و بیستوویانە، ئەوە هەڵوێست و ڕای ئیسلامە! بەڵام من زۆر بە ڕاشکاوییەوە دەیڵێم: کە بەهیچ ڕەنگێک شێواز و ڕێگای شەرعیی و سروشتی بنیاتنانی قەوارە و دەوڵەتی ئیسلامیی، بریتی نییە لە تیرۆر و تۆقاندن و، زۆر و تۆپزیی لە خەڵک کردن! بە بەڵگەی ئەوە، کە هەموو دواندن(خگاب)ەکانی قورئان، کە لە شاری مەدینە و پاش دامەزراندنی قەوارە و دەڵەتی ئیسلامیی، بەمەبەستی ڕێکخستنی کاروباری ژیان و گوزەرانی مسوڵمانان، هاتوونەتە خوارێ، تێکڕای ئەو دواندنانە (خطابات)، کە یاسا شەرعییەکانیان گرتوونە خۆیان، بە: **[ياءيها الذين آمنوا]** دەستپێدەکەن، ئەنجا ئایا ئەوە چی دەگەیەنێت؟! یانی: دەبێ سەرەتا کۆمەڵگایەک پێکبێت و خەڵکێک هەبن، ئیمان بهێنن، ئەنجا خوای پەروەردگار بە شایستەی ئەوەیان دەزانێت، کە ئەمر و نەهییەکانی خۆییان ئاڕاستە بکات، لە بوار و لایەنە جیاجیاکانی ژیان و گوزەراندا، وەک چۆن بینایەک پاش دانرانی بناغەکەی، ئەوجار دیوارەکەی دادەنرێت!

بەکورتی: دەبێ کۆمەڵگایەک هەبێ، ئەنجا دەوڵەتی ئیسلامیی دەبێت، بۆیە هەرکەسێک بیەوێت دەوڵەتێکی ئیسلامی بنیاتبنێ، دەبێ لە پێکهێنانی کۆمەڵگایەکی ئیسلامییەوە دەستپێبکات، ئەگەر بیەوێت کارەکەی وەک دیواردانانی بێ بناغە، نەیەتە بەرچاو و، کرد و کۆشەکەی نەبێتە جموجۆڵێکی عاتیفییانە و نەخشی سەر ئاو!

٤- وەڵامدانەوەی سێ ئیشکال و پرسیار

لەم خاڵی چوارەمەشدا بە پێویستی دەزانم، کە ئەگەر بە کورتیی و گوشراوییش بێت، ئاماژە بۆ سێ بابەت بکەم، کە لە مێشکی زۆر کەسدا جۆرێک لە دوو دڵیی و بەرچاو لێڵییان دروستکردووە، لە بواری هەڵوێستی شەریعەت بەرانبەر بە تیرۆر و ئیرهاب.

یەکەم : مەسەلەی جەنگ و جیهاد:

کەسانێک کە وەک پێویست لە نێوەڕۆکی تیرۆر و، لە مەسەلەی جەنگ و جیهادی ئیسلامییش حاڵی نەبوونە دەپرسن و دەڵێن: چۆن ئیسلامێک کە بڕوای بە جیهاد هەیە و، دەڵێت: دەبێ جەنگ لە گەڵ ئەهلی کوفردا بەردەوام بێت، هەتا بستە خاکێکی سەر زەمین نامێنێ، کە بانگەوازی پەیامی خوای پەروەردگاری نەگەیشتبێتێ؟(١٧) دەگونجێ بگوترێت: دژی زەبر و زەنگ و ئیرهابە؟!

لەوەڵامدا دەڵێین:

١- جەنگ و جیهاد لە ئەسڵدا و لە حاڵەتی ئاسایی و سروشتی مسوڵماناندا، دەوڵەتی ئیسلامیی پێی هەڵدەستێت، (الماوردی) لە کتێبی: (الأحكام السلطانية)داو، باقی شارەزایانی سیاسەتی شەرعیی لە کتێب و سەرچاوەکانیاندا هێناویانە، کە پێکهێنانی سوپای جەنگاوەر و جەنگ و جیهادکردن، یەکێکە لە ئەرکە گرنگەکانی حوکمڕانی مسوڵمانان، کە (الماوردی)(١٨) لە دە(١٠) خاڵدا کورتی کردوونەتەوە.

٢- بەڵام لە حاڵەتی نائاسایی مسوڵماناندا، کە دەوڵەتیان نامێنێ وەک وەزعی ئێستای ئوممەت کە قەوارە و سایە و سێبەرێکیان نیە کۆیان بکاتەوە ئەوە لەو حاڵەتانەدا، وەک شتێکی ناچاریی و هەڵاواردن (إستثنائي) لەسەر هەر کۆمەڵێک لە مسوڵمانان پێویستە، کە بەپێی توانا، خۆیان بۆ جەنگ و جیهاد ئامادە بکەن، چونکە ناکرێت هەموویان دەست لە کراسی دەربێنن و(١٩) دەستیان لە ئەژنۆیان وەربێنن و، لێبگەڕێن ئەهلی کوفر تێکڕای دینەکەیان بفەوتێنن، دیارە چەندان فەرموودەش هەن کە باسی کۆمەڵی سەرکەوتوو (الطائفة المنصورة)و کۆمەڵی دەربازبوو(الفرقة الناجية) دەکەن و، موژدەی ئەوە بە مسوڵمانان دەدەن، کە لە حاڵەتی شپرزەیی وەزعی ئوممەتیشدا، کۆمەڵێک هەردەمێنن، کە درێژە بە فیداکاریی و جەنگ و جیهادی ئیسلامییانە دەدەن، بۆ وێنە: { **لَنْ**

يَبْرَحَ هَذَا الدِّينُ قَائِمَاً يُقَاتِلُ علية عِصَابَةٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ} أَخْرَجَهُ مُسْلِمٌ برقم: (١٩٢٢).

هەڵبەتە ئەم ئایەتەش کەدەفەرموێت: **وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ الانفال: ٦٠.**

شتێکی یەکجار ڕەوایە و مافێکی سروشتی هەر دروستکراوێکە، کە دوژمنی خۆی بترسێنێ، دیارە هەم لە ڕووی عەقڵ و هەم لە ڕوانگەی شەریعەتیشەوە، هەموو مەخلووقێک ئەوە بۆ خۆی بەهەق دەبینێ، کە دوژمنی خۆی بترسێنێ و، ئەوە کە ئینسان دەسەڵات و سام و هەیبەت و هێزێکی هەبێت کە دوژمنەکەی بترسێنێت، بۆئەوەی نەتوانێت دەستدرێژیی بکاتەسەر، بە هیچ پێودانگ و عەقڵێک تۆقاندن و ئیرهاب نیە، واتە: ئەو ئیرهابە نیە کە هاوتای تیرۆرە، بەڵکو ئەوە ترساندنێکی ڕەوا و شەرعییە و، هیچ تۆز و گەردێکی لەسەر نیە و، بەپێچەوانەوە: بەرگریی لەخۆنەکردن و تەسلیمبوون، گوناحێکی یەکجار گەورەیە، چونکە تۆ دەبێ دوژمنی خۆت بترسێنی، بۆئەوەی تەماعت تێنەکات و، بە نێچیرێکی ئاسان و تووک نەرمت تێنەگات، چونکە هەرکەسێک بەهۆی تەسلیمبوون و خۆبەستەوەدانییەوە، دوژمنەکەی هان بدات کەستەمی لێبکات و دەستدرێژیی بکاتەسەر، ئەوە لە زوڵم و ستەمەکەیدا بەشدارە! بەڵام ئیسلام دەڵێت: دەبێ بەشێوەیەکی بە هەق و لە سنووری شەرعدا ئەو هێز و توانایەت بەکاربهێنیت و، خۆت گیرۆدەی ستەم و دەستدرێژیی و تێپەڕاندن نەکەی!

بەڵێ ئیسلام دەڵێت: **وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ الانفال:** ٦٠. واتە: چیتان پێ دەکرێ لە هێز و توانا و، ئەسپی بەستراوە و تایبەت، ئامادەی بکەن، تاکو دوژمنی خوا و دوژمنی خۆتانی پێ بترسێنن، ئەنجا جێی سەرنج ئەوەیە کە خوای کاربەجێ نەیفەرمووە: (**تُهْلِكُون بە..**) پێی بفەوتێنن و بنبڕ بکەن، بەڵکو تەنها دەفەرموێت: پێی بترسێنن! کەواتە: هەرئەوەندە کە دوژمنەکەت بترسێت و شەڕت پێ نەفرۆشێ و وازت لێ بهێنێ و، هێندە بترسێت کە ڕێگریت لێنەکات و، لێت بگەڕێ، شەریعەتی خوا ڕابگەیەنی و، لە ژیان و گوزەرانی خەڵکیدا بەڕێوەی بەری، مادام سەرانە دەدات و مل بۆ دەوڵەتی ئیسلامی کەچ دەکات ـ تۆش وازی لێبێنە، با لەسەر کوفری خۆشی بمێنێتەوە.

دووەم: مەسەلەی ئیغتیال (پەنهانکوژیی):

(الإغتيال) واتە: پەنهانکوژیی، ئەم مەسەلەی ئیغتیالیشە یەکێکە لەو مەسەلانەی کە لە مێشکی هەندێک کەسدا، دوو دڵیی و گومانی دروستکردووە.

هەندێک کەس لەبەرئەوەی کە پێغەمبەر(د.خ) یەکێک لە هاوەڵانی بەناوی (محمد بن مسلمه)ی ناردووە بۆ کوشتنی (كعب بن الأشرف) سەرۆکی جوولەکەکانی (خەیبەر) وەک لە (صحيحى: البخارى ومسلم)دا هاتووە، هەروەها کە پێغەمبەر(د.خ) (عبدالله بن عتيك)ی ناردووە بۆ کوشتنی **(إبن أبي حُقَيق)** کە کونیەکەی (أبو رافع)ە، ئەوەش لە (صحيح البخارى)دا هاتووە و، ئەمیش یەکێک بووە لە سەرانی کوفر و شیرک.

هەندێک کەس دەڵێن: پێغەمبەر(د.خ) نەفەری تایبەتی ناردووە بۆ ئیغتیالکردنی هەرکام لە: **(إبن الأشرف)** و **(إبن أبي حُقَيق)**، ئەنجا دیارە ئەوانە ئیغتیالیش بە تیرۆر تێگەیشتوون!، بۆیە پێیانوایە کە پەنهانکوژکردنی ئەو دوو سەرکردەیەی ئەهلی کوفر، بەڵگەیە لەسەر هەبوون و ڕەوابوونی تیرۆر لە ئیسلامدا!، بەڵام لەڕاستیدا بەڵگە هێنانەوەکەیان ڕاست و تەواو نیە، چونکە ئێمە پێشتر پێناسەی تیرۆرمان کرد و گوتمان: بریتییە لە بە زۆر سەپاندنی بیروڕا و سیاسەتی خۆت بەسەر غەیردا، بەڵام ئیغتیال واتە: پەنهانکوژیی!

پاشان پێویستە بپرسین: کە ئایا پێغەمبەری خوا (د.خ) کە نازناوی (رحمه للعالمين)ی هەیە! کەی و چۆن ئیجازەیداوە کە ئەوانە بکوژرێن؟! لەوەڵامدا

زۆریی لە خەڵك كردن، بۆ وەرگرتنی عەقیدە و دین، كە بریتی بێ لە ئیسلام، پێچەوانەی حیكمەتی خوای پەروەردگارە

دەڵێین: ئەو مۆڵەتدانەی پێغەمبەر(د.خ) لەكاتێكدا بووە، كە دەوڵەتێكی ئیسلامی هەبووە و، پەیمانی مۆركردووە لەگەڵ ئەو سەركردانەدا، لەگەڵ (كەعبی كوڕی ئەشرەف) كە سەرۆكی جوولەكەكانی خەیبەر بووە و، لەگەڵ (ئیبن و ئەبی حوقەیق)دا، كە هاوڵاتییەكی باش و سەر ڕاست بن، كەچی ئەوان غەدریان كردووە و، پەیمانیان هەڵوەشاندۆتەوە و، دەستیانكردووە بە خیانەتكاریی و دوژمنایەتیی ئیسلام و مسوڵمانان و، ژێربەژێركاریی لەگەڵ دوژمن و ناحەزە ئاشكرایەكانی پێغەمبەر(د.خ)و دەوڵەتە ئیسلامییەكەیدا، ئیدی خوای دادگەر ئەم ئایەتەی ناردۆتە خوارێ لەوبارەوە كە دەفەرموێت: **وَإِن نَّكَثُوا أَيْمَانَهُم مِّن بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنتَهُونَ التوبە:١٢.**

واتە: ئەنجا ئەگەر هات و دوای ئەوەی كە پەیمانیانداوە، پەیمانەكەیان هەڵوەشاندەوە و، تانە و تەشەریان لە دینی ئێوەدا و، دژایەتییان كردن، ئەوە لەوحاڵەتەدا سەرانی كوفر بكوژن، چونكە ئەوانە خاوەن بەڵێن نین، بۆئەوەی وازبێنن لەو دژایەتیی و خیانەتەیان، كەواتە: كوژرانی سەرانی بێ بەڵێنی كوفر، بەشێوەی پەنهانكوژیی، بۆ ئەوە بووە، كە میللەتەكەیان لەگەڵیان نەفەوتێ و، تەنها سەری مار پان بكرێتەوە، ئاخر بۆچی ئەو خەڵكە بەبێ خەتا بكوژرێت، لەحاڵێكدا كە بابای سەركردە پەیمانی هەڵوەشاندۆتەوە و خیانەتی كردووە و، ڕەنگە خەڵكەكە ئاگای لە هیچ نەبێت، بۆچی باجی لەگەڵ بدەن؟! ئەو كەین و بەینی لەگەڵ موشریكەكاندا كردبێ، كە پیلان بگێڕن دژی ئیسلام، میللەتی بێ خەتا و بێ ئاگا، هیچ پاساوێك نیە بۆ كوشتنیان، كەواتە: باشترین چارەسەر ئەوەیە كە سەری ئەو مارە پان بكرێتەوە، ئەوە شتێكی زۆر ڕەوایە و، وەک عەرەب گوتوویانە: (لا غبار علیە).

ئنجا ئێمەش وەک گەلی كورد لە خەباتی ڕزگارییخوازیماندا، كە بەرپرسان و سەرانی (بەعس)مان دەكوشتن، هەر لەسەر ئەو بناغەیە بووە، هەروەها هەر میللەتێكی دیكە كە بەرپرس و سەرانی دوژمنەكانی خۆی دەكوژێت، شتێكی مەنتیقیی و ڕەوایە، جا بەئاشكرا بێت یان بەپەنهانیی، چونكە چۆن باشتر زەفەر بە دوژمنت بەریی و، زیانت كەمتر بێت، ئەوە چاكترە، مادام ئەو هەرچی لەدەستی بێت و، پێی بكرێت لە دژت ئەنجامی دەدات و، لە هیچ شتێك سڵ ناكاتەوە و، بەهیچ بەڵێن و پەیمانێكەوە پابەند نیە!

سێیەم: مەسەلەی كوشتنی خەڵكی بێ دیفاع و لاشەڕ: ئەمیش ئیشكالی سێیەم و كۆتاییە، كە بەپێویستی دەزانم تیشكی بخەمەسەر و ڕوونی بكەمەوە.

خەڵكێك دەڵێن: چۆن تیرۆر لە ئیسلامدا نیە! لەحاڵێكدا كە ئیسلام ڕێگا دەدات، خەڵكی بێ دیفاع وەک: ئافرەت و منداڵ و پیر و نەخۆش و ڕەبەن و كرێكار، بكوژرێن؟! ئێمە لە وەڵامی ئەو قسەیەشدا

بە پێویستی دەزانین ئەم چەند ڕاستییە بخەینەڕوو:

١- زانا و پێشەوایانی ئیسلام تێکڕا لەسەر ئەوە یەک دەنگن، کە (ئافرەت و منداڵ) نابێت بکوژرێن، چونکە دەقی فەرمایشتی پێغەمبەر(د.خ) لەسەرە، وێڕای حوکمی گشتی ئایەتی: **(وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ البقره:١٩٠).**

یەکێک لەو فەرموودانەش کە بەڕاشکاویی لە گەرمەی جەنگیشدا کوشتنی ئافرەت و منداڵ قەدەغە دەکات، ئەو فەرمایشتەیە، کە دەفەرموێت: {**وُجِدَتْ امْرَأَةٌ مَقْتُولَةً فِي بَعْضِ مَغَازِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ علية وَسَلَّمَ فَنَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ علي وَسَلَّمَ عَنْ قَتْلِ النِّسَاءِ وَالصِّبْيَانِ**} **أَخْرَجَهُ مَالِك فِي (الموطأ) برقم: (٢٧٧)، وَأَحْمَد برقم: (٤٧٣٩)، وَالبُخَارِيُّ برقم: (٢٨٥١)، وَمُسْلِم برقم:** (٤٦٤٥) وغيرهم. واتە: جەنازەی ئافرەتێکی کوژرا و لە یەکێک لە جەنگەکانی پێغەمبەر(د.خ) بینرا، پێغەمبەر(د.خ) فەرمانی دەرکرد و، کوشتنی ئافرەت و منداڵی قەدەغە کرد.

٢- هەروەها لەبارەی نەکوژرانی کرێکار و کارمەند (الأجير و الموظف)یشەوە فەرموودەی ڕاست و دروستی پێغەمبەر(د.خ) هەیە، کە دەفەرموێت: پێغەمبەر(د.خ) نەفەرێکی نارد بۆ لای (خالیدی کوڕی وەلید) خوای لێ ڕازی بێ، کە سەرکردەی سوپا بوو، پێی فەرموو:

{**إِنْطَلِق إِلى خَالِدِ بْنِ الوَلِيد، فَقُلْ لَهُ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ يأمرك يَقُولُ: لا تقتلَنَّ ذريَةً ولا عَسِيفاً**} **أَخْرَجَهُ أَحْمَد برقم: (١٦٠٣٥)، وَأَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٦٦٩)، وَالنَّسَائِيُّ فِي «الكُبْرَى» برقم: (٨٦٢٥)، وَابْنُ مَاجَهْ برقم: (٢٨٤٢)، وَابْنُ حِبَّانَ برقم: (٤٧٨٩)، وَالحَاكِمُ برقم: (٢٥٦٥)، وَقَالَ: صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ الشَّيْخَيْنِ.** واتە: بچۆ بە خالیدی کوڕی وەلید بڵێ: پێغەمبەری خوا فەرمانت پێ دەکات، کە ژن و منداڵ و کرێکار مەکوژە.

٣- هەروەها لەبارەی ئینسانی پیر (شیخ) یشەوە، ئەم فەرمایشتە هەیە، کە نابێت لە جەنگدا بکوژرێت، هەرچەندە فەرموودەی یەکەم و دووەم بەهێزترن و ئەمیان تۆزێک مشتومڕی لەسەر هەیە، دەفەرموێت:

{**وَلاَ تَقْتُلُوا شَيْخًا فَانِيًا وَلاَ طِفْلاً وَلاَ صَغِيرًا وَلاَ امْرَأَةً**} **أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ برقم: (٢٦١٤).**

٤- هەروەها دەربارەی جوتیار و کاسبکارانیش ئەم فەرموودەیە لە (عمر بن الخطاب)ەوە هاتووە، کە گوتوویەتی(٢٠) : **(إتقوا الله في الفلاّحين، فلا تقتلوهم إلا أن ينصبوا لكم الحرب)** ، واتە: پارێز لەخوا بکەن لە بارەی جوتیار و کاسبکارانەوە و، دەستیان لێ بپارێزن و مەیانکوژن، مەگەر بۆتان بێنە مەیدانی جەنگەوە.

بەڵام پێویستە بزانرێت کە هەرکام لەمانە بەمەرجێک ناکوژرێن، کە بەشداریی جەنگ نەکەن، بەڵام ئەگەر بەشداریی جەنگ بکەن، ئەوە بێگومان دەکوژرێن.

دیارە پێشتریش باسمان کرد، کە ڕای جەماوەر و زۆربەی هەرەزۆری پێشەوایان و زانایان ئەوەیە وەک (إبن تيميه) لە کتێبی: (السياسة الشرعية)دا(٢١) هێناویەتی، کە کوشتنی ئەهلی کوفر لە شەڕدا، لەبەر کوفرەکەیان نیە، بەڵکو لەبەر دژایەتییانە بۆ ئەهلی ئیسلام، هەربۆیەش هەرکاتێک سەرانەیاندا، دەست لە کوشتینان هەڵدەگیرێت، دیارە ئەمە هەڵوێستی شەریعەتە دەربارەی کوشتنی خەڵکی بێ دیفاع لەکاتی جەنگدا، بەڵام ئەگەر لەکاتی جەنگدا نەبێت، ئەوە چاکتر و لە پێشتر دروست نیە، چونکە ئەگەر لەکاتی جەنگدا کوژرانی غەیری بەشداربووان دروست نەبێ، دیارە دروست نەبوونی کوژرانیان لە غەیری کاتی جەنگدا، شتێکی ڕوون و بێ چەند و چوونە.

بەڵام لەوبارەوە کە ئایا لەکاتێکدا دوژمنێکی وەک جوولەکە هەڵدەستێ بە قەلاچۆکردن و کوشتنی مسوڵمانانی وەک گەلی فەلەستین، بێ ئەوەی جیاوازیی بخاتە نێوان جەنگاوەر و مەدەنییەکانەوە، ئایا دروستە مسوڵمانانیش وەک بەرپەرچدانەوە، بەهەمان شێوە و، بەهەر شێوازێک،

که بۆیان بگونجێ، خەڵکی ئەوان بکوژن؟! لەوبارەوە زانایانی ئیسلام ڕاجیایی (إختلاف)یان هەیە، بەڵام وایێ دەچێ ڕای ئەوانە ڕاستتر بێت، کە دەڵێن: بەڵێ دروستە، چونکە خوای دادگەر فەرموویەتی: **فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ البقره:** ١٩٤. واتە: جاهەرکەسێک دەستدرێژیی کردنەسەر، وەک خۆی دەستدرێژیی بکەنەوە سەر، هەروەها فەرموویەتی: **وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا** الشورى: ٤٠. واتە: تۆڵە و سزای خراپەیەک، خراپەیەکی وەک خۆیەتی. بەڵام پێویستە بزانرێ، کە هەر کار و کردەوەیەک زیانی لە قازانجی زیاتر بێت، ئەگەر لە خودی خۆیشیدا ڕەوا (مباح) بێت، لەبەر زیانی زۆری، هەر حەرام دەبێت.

لە کۆتاییشدا دەڵێم:

تیرۆر وەک وشە و زاراوەیەکی فیکریی و سیاسیی، هەڵقوڵاوی کۆمەڵگایەکانی ڕۆژئاوایە، بەتایبەتی فەڕەنسا و، تیرۆرکردنیش وەک جەوهەر و نێوەڕۆک، دیاردەیەکی جیهانییە، واتە: جەوهەری تیرۆرکردن و ئیرهاب دیاردەیەکی جیهانییە و، هیچ پەیوەندییەکی بەئیسلام و مسوڵمانانەوە نیە و، ئەگەر مسوڵمانێک ڕۆژێک لە ڕۆژان ئیرهاب و تیرۆری کردبێت بە پیشە، ئەوە پێچەوانەی شەریعەتی خوا و پێچەوانەی ئایین و بەرنامەکەی خۆی جوڵاوەتەوە، بەڵام ترساندنی دوژمن لە حاڵەتی جەنگ و ڕووبەڕووبوونەوەدا، هچ پەیوەندیی بە تیرۆر و ئیرهابەوە نیە، بەپێی پێناسەو چەمک و واتای ڕاستەقینەی وشەی ناوبراو، بێگومان بەرگریی لەخۆکردن و تەسلیم نەبوون بەدوژمنیش، شتێکی پیرۆزە و هەموو میللەتان و، هەموو خاوەن عەقڵێکیش ئەوە بەڕەوا دەزانێت، کە لەکاتی ڕووبەڕووبونەوەدا سامێکی هەبێت و عیززەت و هەیبەت و قووەتێکی هەبێت و، وابێت کە دوژمن لێی بسڵەمێتەوە و، نەتوانێت دەستدرێژیی بکاتە سەرێ و زوڵمی لێ بکات.

سەرچاوە و پەراوێزەکان

(١) واتە زانایانی (أصول الفقه) کە لەبارەی چۆنیەتی هەڵهێنجانی حوکمە شەرعییەکانەوە دەکۆڵێتەوە.

(٢) ص٢٧٦.

(٣) کە (المعجم الوسیط) لێیەوە نەقڵکردووە.

(٤) ج ٥ ص٦٦٨٣.

(٥) ص ٤٣١، ط٨.

(٦) بڕوانە: ص٤٣١ ط٨ ساڵ:١٣٧٥ هـ ق.

(٧) ئەو کتێبەم لەسەر (CD)ییەک تەماشاکرد، کە بە فارسی نووسراوە.

(٨) مەبەست لە شێوە (تقويم) تەنها دیمەن و ڕواڵەتی جەستەیی نیە، بەڵکو مەبەست شێوە و پێکهاتەی دەروونیی و ڕواڵەتییەتی، کە مرۆڤ پێیان لە دروستکراوەکانی دیکە خوا جیاکراوەتەوە.

(٩) (تفسير القاسمي) ج١ص٩٥، (الجامع لأحكام القرآن) ج١ ص٢٢٣، (في ظلال القرآن) ج١ص٥٦.

(١٠) خۆشگوزەرانان.

(١١) زێدەڕۆییکەران.

(١٢) (**ذمیّون**) واتە: ئەوانەی کە مسوڵمان نین و لەژێر سایەی دەوڵەتی ئیسلامیدا ژیان بەسەردەبەن، کە دەبێت دەوڵەتی ئیسلامیی ئاگای لێیان بێت و مافەکانیان بۆ دابین بکات و ئازادییەکانیان بپارێزێ، بۆیەش ناونراون: (ذمي) چونکە مافەکانیان وەک ئەرکێکی شەرعی لەئەستۆی مسوڵمانان و دەوڵەتی ئیسلامییدان. وشەی (**ذِمّة**)ش وەک (**مختار الصّحاح**) ص٢٠٦، گوتوویەتی: [**هي العهد والعَقْد المُبْرَمُ بين طرفين أو أكثر**].

(١٣) ئەوەی نێوان دوو کەوانەکە خۆم زیادم کردوە، چونکە سیاقی قسەکانی (شیخ الإسلام) دەیگەیەنێ.

(١٤) بڕوانە: (فتح القدير) للشوكاني، ج١ ص٣٥٧، کە گوتوویەتی: ئەو بەسەرهاتە هەرکام لە (أبو داود: ٢٦٨٢، والنسائي: ٦٨و٦٩، وإبن جرير(١٠/٣) وإبن المنذرو..الخ) لە (إبن عباس)ەوە گێڕاویانەتەوەو، بڕوانە: الإستيعاب فى بيان الأسباب، ج١ ص١٩٥. لەئاڵقەی یەکەم دا دەقی ئەو هۆی هاتنەخوارەوە (سبب النزول)مان لەعەرەبیی هێناوە.

(١٥) بۆ زانینی بەسەرهاتی چۆنیەتی دەرکرانی ئەو سێ تیرە جوولەکەیە لە شاری مەدینە، کە لە ئەنجامی پەیمان شکاندن و خیانەتیان دا، دووچاری سزاو تۆڵەبوون، بڕوانە: (السيره النبويه) لابن هشام، ج٣ص ٥٠ تا٥٤،و ج٣ ص١٩٩هو ج٣ ص٢٤٤ تا٢٦٥.

(١٦) بڕوانە: (مختصر تفسير إبن كثير)ج١ ص٢٣٩ ، (فتح القدير) للشوكاني، ج١ ص٣٥٧.

(١٧) ئەو قسەیە بەو ڕەهاییە ڕاست نیە، چونکە قەوارەی ئیسلامیی دژی سەرجەم ئەهلی کوفر ناجەنگێ، بەڵکو تەنیا دژی دوژمنانێک کە لە دژی دەجەنگن، دەجەنگێ، وەک خوا فەرموویەتی: **وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ** **البقره** –١٩٠– کە لە ئەڵقەی یەکەمی ئەم زنجیرە بابەتەدا قسەمان دەربارەکرد، دیارە گەیاندنی پەیامی خواش لەم ڕۆژگاری گەشەکردنی تەکنۆلۆژیایی زانیاریی و ڕاگەیاندن دا، ئاسان بووە و پەکی لەسەر سوپا و هێز نەکەوتووە.

(١٨) بڕوانە: (الأحكام السلطانية)ص٦و٧.

(١٩) بۆ کەسێک بەکاردێ، وەک مردوو تەمای لە خۆی نابێ، چونکە ئینسان کە مرد، پێش ئەوەی لاشەی ڕەق ببێ، دەستەکانی لە کراسی دێننە دەرێ، چونکە کە ڕەق بوو، دەبێ جلەکانی لەبەردا بدڕێنێ، ئەگەر نا دەستەکانی نایەنە دەرێ.

(٢٠) بڕوانە: (سنن البيهقى) ج٩، ص٩١.

(٢١) ص ١٣٢،١٣٣.